

УДК 37:061.2(477.85)"186/193"

DOI: [https://doi.org/10.35387/od.1\(23\).2023.188-196](https://doi.org/10.35387/od.1(23).2023.188-196)

Танявська Ярина Андріївна –
кандидат педагогічних наук,
доцент, асистент кафедри
педагогіки і психології
дошкільної та спеціальної
освіти Чернівецького
національного університету
імені Юрія Федьковича

Taniavska Yaryna – Candidate of
Pedagogical Sciences (PhD),
Associate Professor, Assistant of
the Department of Pedagogy and
Psychology of Preschool and
Special Education of the Yuriy
Fedkovych Chernivtsi National
University

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4270-878X>

E-mail: y.kvassetska@chnu.edu.ua

ГРОМАДСЬКІ ІНІЦІАТИВИ І ЦІЛОЖИТТЄВЕ НАВЧАННЯ: ВНЕСОК У РОЗВИТОК ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА БУКОВИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Анотація. Автором проаналізовано роль громадських ініціатив у розвитку дошкільної освіти на Буковині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Акцентовано увагу на впливі громадських організацій та західноєвропейської педагогічної думки на становлення дошкільної освіти на Буковині досліджуваного періоду. З'ясовано, що початок буковинського дошкілля пов'язаний зі відкриттям при Чернівецькій державній жіночій учительській семінарії зразкового дошкільного закладу. Виявлено, що подальший розвиток дошкільної освіти відбувався завдяки громадським ініціативам, пов'язаним, зокрема, з діяльністю Католицького добродійного товариства, католицького чернечого товариства «Родина Марії», Товариства румунських жінок Буковини, українських жіночих товариств «Мироносиці», «Православні русинки», «Жіноча громада». Досліджено умови заснування і функціонування перших дошкільних закладів (дитячих садків і притулків (захонок)), виокремлено зразки громадської ініціативи та відповідальності. Персоніфіковано представників освітнього процесу, обґрунтовано зв'язок дошкільної освіти з національним культурно-просвітницьким рухом. Зазначено, що жіночі громадські товариства тісно співпрацювали з відповідними чоловічими організаціями у проведенні добродійних заходів і зборі коштів на утримання дошкільних закладів. Чоловіче шефство над Товариством румунських жінок Буковини здійснювало Товариство румунської літератури і культури, а українськими жіночими товариствами опікувалася «Руська бесіда». Обґрунтовано, що розвиток громадської самодіяльності, розширення мережі різномовних дошкільних навчальних закладів сприяли формуванню традиції дошкільного виховання в умовах полікультурного середовища Буковини. Наголошено на актуальності досвіду громадських ініціатив у сфері дошкільної освіти на Буковині

досліджуваного періоду для розвитку сучасного українського дошкілля.

Ключові слова: громадські ініціативи; дошкільна освіта; громадське товариство; феміністичний рух; освіта впродовж життя.

Taniavska Yaryna

**PUBLIC INITIATIVES AND LIFELONG LEARNING: CONTRIBUTION
TO THE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL EDUCATION IN BUKOVYNA
(END OF XIX – BEGINNING OF XX CENTURY)**

Abstract. *The author has analyzed the role of public initiatives in the development of preschool education in Bukovina (end of 19th – beginning of 20th century). Attention is focused on the influence of public organizations and Western European pedagogical ideas on the development of preschool education in Bukovina during the researched period. It was found that the beginning of the Bukovina preschool is connected with the opening of an exemplary preschool at the Chernivtsi State Woman Teacher Seminary. It was revealed that the further development of preschool education took place thanks to public initiatives related, in particular, to the activities of the Catholic Benevolent Society, the Catholic monastic society «Mary's Family», the Society of Romanian Women of Bukovyna, and the Ukrainian women's societies «Myronositsy», «Orthodox Ruthenians», «Women's community». The conditions for the establishment and functioning of the first preschool institutions (kindergartens and shelters (graveyards) were studied, the examples of public initiative and responsibility were singled out. The representatives of the educational process were personified, the connection of preschool education with the national cultural and educational movement was substantiated. It was noted that women's public associations closely cooperated with relevant men's organizations in carrying out charity events and collecting funds for the maintenance of preschool institutions. The Society of Romanian Literature and Culture carried out the male patronage of the Society of Romanian Women of Bukovyna, and the Ukrainian women's societies were looked after by «Ruska Besida». There was justified that preschool educational institutions contributed to the formation of the tradition of preschool education in the multicultural environment of Bukovyna. The relevance of the experience of public initiatives in the field of preschool education in Bukovyna during the researched period for the development of modern Ukrainian preschools is emphasized.*

Key words: *public initiatives; preschool education; public association; feminist movement; lifelong education.*

Постановка проблеми, її актуальність. Освіта дітей раннього та дошкільного віку (дошкільна освіта) – це первинний етап безперервної освіти, що закладає підґрунтя розвитку особистості дитини і її подальшого навчання впродовж життя. У контексті цивілізаційних викликів ефективне реформування дошкільної освіти, створення цілісної системи освіти можливе на науково обґрунтованих засадах, з відповідним інноваційним

науково-методичним забезпеченням і врахуванням історичного та зарубіжного досвіду.

Зародження дошкільної освіти на Буковині, що належала до Австрійської (Австро-Угорської) імперії, відбулося завдяки загальноавстрійській реформі народної освіти наприкінці 60-х – першій половині 70-х років XIX ст., тобто державному чиннику. 16 серпня 1875 року австрійським Міністерством віросповідань і освіти було ухвалено рішення про відкриття першого дитячого садка при нещодавно заснованій Чернівецькій державній жіночій учительській семінарії (1872). Проте подальше становлення дошкільної сфери було пов'язане із розвитком громадської ініціативи і широкого феміністичного руху, в яких включилися представниці різних національностей. Узагальнення форм і методів роботи жіночих товариств, виокремлення організаційних підходів і провідних педагогічних ідей мають перспективне значення для розвитку національної дошкільної освіти, особливо в умовах полікультурного середовища.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Історичні аспекти становлення дошкільної освіти на Буковині і ролі в цьому процесі громадських організацій знайшли відображення у працях науковців і педагогів різних поколінь. Ще в середині XX століття до цих питань зверталися М. Гарас (1934), Л. Бурачинська (1956), але предметом наукових досліджень ці питання стали в умовах незалежної Української держави. До найбільш помітних праць можна віднести монографії «Українські жіночі організації на Буковині (80-ті рр. XIX - 30-ті рр. XX ст.)» О. Гнатчук (2003), «Професійна підготовка вихователів дошкільця на західноукраїнських землях: історичний аспект» Я. Квасецької (2017). Окремі аспекти розвитку дошкільної освіти розглядали вітчизняні науковці М. Олійник, Д. Пенішкевич, І. Перепелюк, румунська дослідниця Г. Мареч-Соболь, польська дослідниця М. Став'як-Ососінська. Огляд наукової літератури з історії дошкільної освіти на Буковині свідчить про те, що до цих пір комплексно не розглядалися питання ролі громадського чинника освітньому процесі в контексті загальнолюдських і національних цінностей. Саме це питання є **метою нашої статті**.

Виклад основного матеріалу дослідження. 16 серпня 1875 року австрійське Міністерство віросповідань та освіти прийняло рішення про відкриття при Чернівецькій жіночій учительській семінарії «зразкового дошкільного закладу», що поклав початок новій освітній сфері – дошкільному вихованню. Першим вихователем стала Єлена Сливінська (Нікітович) – вчителька народної школи, яка додатково здобула диплом дошкільного педагога на фребелівських курсах в австрійському м. Грац (Dubensky, 1890). У зв'язку з цим відкриття дитячого садка відбулося 1876 року (Kvasetska & Stawiak-Ososińska, 2021, p. 239).

Дитячий садок жіночої учительської семінарії викликав значний інтерес до нього з боку чернівчан, проте Крайова шкільна рада і відповідні повітові органи не вважала своїм пріоритетом заснування і утримання аналогічних дошкільних інституцій. Ці питання належали до сфери громадських організацій і стали поштовхом для розвитку жіночого руху.

У 1885 році в Чернівцях було засноване Католицьке добродійне товариство, яке проголошувало свої завданням допомогу «бідним католицьким жителям Чернівців, а саме латинського, вірменського і грецького обрядів, а в першу чергу – турбота про бідних сиріт і дітей бідних жителів католицького віросповідання». Вже з перших днів свого існування Товариство розгорнуло активну діяльність, пов'язану із заснуванням дитячого закладу, який німецькою мовою здебільшого іменувався як «Kinderasyl» («дитячий притулок»), «Kindebewahranstalt» («дитячий охоронний заклад», «охоронка» чи «захоронка»). У травні 1886 року у Чернівцях відбулася урочисте закладання і освячення наріжного каменя під нову будівлю «першого дитячого притулку», а через три роки (1889) відбулося його освячення (Katholisches Asylhaus, 1889). В урочистостях взяли участь високі офіційні гості – президент Буковини Фелікс фон Піно, міський голова Антон Кохановський, духовенство римсько-, грецько- та вірмено-католицького обрядів. Міжнаціональне значення події відбивалося у виступах промовців. Голова Католицького добродійного товариства д-р Карл Векслер виступав німецькою мовою, професор Еммануель Дворський - польською, а професор Степан Смаль-Стоцький – українською.

Почин Католицького добродійного товариства підтримала монастирська школа католицького чернечого товариства «Родина Марії». У квітні 1896 року Юлія Шмідт, настоятелька монастиря, подала до Крайової шкільної ради доопрацьований статут «самостійного дитячого садка», план занять і отримала дозвіл на відкриття дошкільного закладу (керівник – Аурелія Мілінкевич, вихователька – Камілла Кудла) (Олійник & Квасецька, 2012, с. 14).

Якщо дошкільний заклад Католицького добродійного товариства за організаційного формою належав до охоронних закладів – «охоронок», «захоронок», де діти перебували цілий день, поки їхні батьки чи родичі були зайняті роботою, то дошкільний заклад «Родина Марії» – до дитячих садків, які приймали дітей з 9 години до 12 першої половини дня і з 15 до 17 год. після обіду. Дитячі садки призначалися переважно для більш заможних сімей, які мали можливість двічі на день приводи дітей на виховні заняття.

Перші дошкільні заклади Буковини актуалізували тему суспільного виховання дітей і професійної діяльності у сфері довілля на сторінках різномовної буковинської преси, у тому числі і авторитетної української газети «Буковина». Упродовж січня і на початку лютого 1897 року газета друкувала з продовженням оповідання (повість) А. Сторожівни «Сестра Юлія» – про сільську дівчину, яка стала дитячою вихователькою в одній з українських охоронок в Галичині. Публікація ґрунтувалася на реальних фактах, пов'язаних із діяльністю священика Кирила Селецького і організованого ним чернечого товариства сестер Службниць. У 1893 році вони відкрили першу Галичині українську охоронку в с. Жужелі (нині – Жужеляни) на Сокальщині, а невдовзі захоронки поширилися і в інших місцях краю. У редакційній статті під назвою «Захоронки», що, очевидно, належала перу тодішнього головного редактора газети Осипа Маковея,

відзначалося, що у Галичині питання про заснування українських захоронок вже неодноразово порушувалося, однак воно ще не знайшло належної підтримки. А на Буковині «навіть не обговорювалося» (Захоронки, 1897, с. 1).

Публікація «Буковини» отримала широкі відгуки серед громадськості, але не тільки позитивні. Деякі буковинські газети побачили у матеріалі «єзуїтську пропаганду», «латинізацію», тому «Буковина» була змушена знову повернутися до теми захоронок. Газета розповіла про діяльність братства «Сестер-служебниць» у Петербурзькій губернії, де сільські дівчата отримували виховання як майбутні матері і господині, доглядали нужденних і хворих. «Буковина» наголошувала, що сестри Милосердя у Росії відрізняються від «наших сестер Служебниць» тільки тим, що вони православні. Звертаючись до православних священиків, газета слухно запитувала, хто ж забороняє їм подбати про своїх сестер Служебниць.

Після тривалого періоду обговорення і дискусій православні священики і ієрархи Православної церкви Буковини підтримали ідею суспільного виховання, але не безпосередньо, а через світські громадські організації, у першу чергу Товариства румунських жінок Буковина і товариства «Православні русинки».

Товариство румунських жінок Буковини (Societatea Doamnelor Române din Bucovina) було засноване у Чернівцях у 1890 році. До складу керівних органів ввійшли Євфросинія Петріно-Арміс, Вікторія Стирча, Єлена Попович та ін. (Mihailescu Ș., 2000, р. 201). Вперше товариство звернулося до шкільних органів за наданням дозволу на заснування дошкільного закладу у 1900 році. Проте відкриття відбулося 1 жовтня 1902 року (вул. Херескула, 4, нині вул. Щепкіна). Як відзначалося у щорічному звіті комітету Товариства румунських жінок Буковини, новозаснований заклад призначався для дітей робітничих сімей, що мешкали у північних районах Чернівців і передмістях. Адміністративними справами ж «притулку для румунських дітей» займалися Анна Вістер (голова). Стефанія Гурмузакі, Анезія Мустаца і Єлена Попович, а виховною роботою - Аврора Філієвич (Mareci-Sabol, 2013, р. 172). Будинок по вулиці Херескула викупив за свої кошти та подарував румунському товариству для облаштування дитячого притулку Володимир Репта – на той час архімандрит, генеральний вікарій Буковинської православної митрополії, а з жовтня 1902 року – митрополит Буковини і Далмації (Kvasetska & Stawiak-Ososińska, 2021, s. 246).

1 червня 1906 року Товариство румунських жінок Буковини відкрило другий дошкільний заклад. Він розміщувався у передмісті Монастириська, 178. Громадською опікою захоронки займалися, зокрема, барон Ніку Флондор та Лілії Флондор.

Зазначимо, що Перше жіноче українське товариство виникло у Чернівцях 1886 року при місцевій греко-католицькій і отримало назву «Мироносиці». Головою товариства було обрано Наталю Шанковську, секретаркою - Катерину Чертенко-Костецьку. «Мироносиці» ставили своїм

завданням, з одно боку, «старатися про прикрашення греко-католицької Церкви парохіяльної в Чернівцях», «про піднесення блиску церковного обряду», а з іншого - допомагати убогим дівчатам греко-католицького обряду в освіті.

Тривалий час вважалося, що «захоронка» сестер Мироносиць була заснована у 1896-1897 роках (Бурачинська, 1956, с. 831). Однак інші джерела переконливо вказують на 1906 рік. Саме цього року газета «Буковина» помістила публікацію під назвою «Перша руська захоронка на Буковині», у якій повідомляла, що «...тутешнє «Товариство Мироносиць» заложило 16 мая с.р. в Чернівцях першу руску (українську) захоронку на Буковині, яка містить ся в нанятім на ту ціль домі при вул. Артилерийній ч. 9». Виховну роботою з дітьми вели чотири представниці греко-католицького згромадження сестер Службниць (Перша руска захоронка..., 1906).

2 серпня 1908 року відбулися засновницькі збори товариства «Православні русинки», яке визначило метою своєї діяльності піднесення національної свідомості, культури і добробуту руського (українського) народу через об'єднання, виховання і освіту жіноцтва. Під керівництвом Євфрозини Андрійчук, Євфрозини Галіп, Вікторії Попович і Єлизавети Тимінської товариство відкрило дитячу захоронку у Чернівцях по вул. Франца, 31. Товариство «Православної шляхти» виділило для захоронки приміщення, яке прийняло перших хлопчиків і дівчаток 1 листопада 1908 р.

У 1911 році в Чернівцях загалом функціонували 10 дошкільних виховних закладів, які утримували переважно релігійні організації, світські заклади, меценати (Чернівецька державна жіноча учительська семінарія, монастир «Родина Марії», «Католицьке доброчинне товариство», «Товариство румунських жінок Буковини», Товариство «Мироносиці», «Товариство «Православних русинок» Товариство «Жіноча громада», «Товариство румунських жінок Буковини», Анна Вест, Камілла Кудла) (Квасецька, 2017, с. 69).

Серед покровителів-меценатів перших дошкільних закладів буковинська преса часто згадувала православного митрополита Буковини Володимира Репту, який значними грошовими внесками підтримував не тільки Товариство румунських жінок Буковини і товариство «Православних русинок», але й греко-католицьке товариство «Мироносиці». Втім таких щедрих пожертв, як купівля приміщення для дошкільного закладу Товариства румунських жінок Буковини, – більше не зафіксовано.

Важливим джерелом доходів товариств були субвенції від Буковинського крайового сейму, австрійського Міністерства віровизнань і освіти, Чернівецького магістрату. Наприклад, станом на 1909 рік допомога українським громадським організаціям на культурно-освітні потреби від Буковинського крайового сейму становила понад 64 тис. корон. Частка товариства «Мироносиці» – 1000 корон, а товариства «Православних русинок» – 500 корон. Повідомляючи про значну поміч крайової влади на культурні потреби українців, газета «Буковина» наголошувала, що фінансову допомогу на таку саму ж загальну суму в обсязі 64 тис. корон

отримали і румунські громадські організації краю (Запомогі, 1909).

Українські і румунські громадські етноси мали представництво в державних структурах, зокрема, в Крайовій шкільній раді, до компетенції якої входили питання дошкільної освіти. У 1901 р. серед членів Крайової шкільної ради згадуються віце-бургомістр міста Чернівці Едуард Ройс, директор Вищої реальної православної школи Чернівців Костянтин Мандичевський та професор Чернівецького університету Степан Смаль-Стоцький. Дещо пізніше, у 1906 році, до складу нової Крайової шкільної ради входили професор теологічного факультету д-р. Теодор Тарнавський, православний священик Георг Ганицький, римсько-католицький декан Йозеф Шмідт, протестантський пастор Йозеф Фроніус, а також Костянтин Мандичевський та Омелян Попович. Варто відзначити, що представниками української громади в Крайовій шкільній раді Степан Смаль-Стоцький і Омелян Попович були відомими на Буковині культурно-освітніми діячами, а інтереси румунського етносу репрезентував насамперед Костянтин Мандичевський – багаторічний директор Вищої реальної православної школи Чернівців, а згодом шкільний інспектор і директор бібліотеки Чернівецького університету (Акатріні, 2016, с. 255).

Ще однією з характерних рис жіночого громадського руху на початку XX століття була тісна співпраця жіночих товариств з відповідними чоловічими організаціями, які надавали допомогу у проведенні добродійних заходів з метою збору коштів на утримання дошкільних закладів. Чоловіче шефство над Товариством румунських жінок Буковини здійснювало Товариство румунської літератури і культури (*Societea pentru literatura și cultura română din Bucovina*). Натомість українськими жіночими товариствами опікувалася «Руська бесіда».

Важливо наголосити, що напередодні Першої світової війни скоординовану діяльність у сфері дошкільного виховання на Буковині здійснювали українські жіночі товариства «Православні русинки», «Мироносиці», а також «Жіноча громада», яка в 1911 році «перебрала» один із дошкільних закладів від «Мироносиць», а згодом організувала в Чернівцях ще 2 нових заклади (Олійник & Квасецька, 2012, с. 19). Натомість Товариство румунських жінок Буковини було до 1918 р. єдиним громадським представником румунського жіноцтва, що може свідчити про дещо вищий рівень національної консолідації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Становлення сфери дошкільної освіти на Буковині в останній чверті XIX – початку XX століття відбувався під впливом конструктивних реформ в системі народної освіти. Але якщо перший дошкільний заклад Чернівецької державної жіночої вчительської семінарії був організований завдяки державному чиннику, то подальший розвиток системи закладів дошкільної освіти пов'язаний з суспільним жіночим рухом, який в сфері дошкільної освіти знайшов можливість реалізувати свій громадський, освітній і виховний потенціал. Релігійні і світські громадські жіночі товариства заклали традиції національного і полікультурного дошкільного виховання на Буковині.

Подальших досліджень потребують питання ролі громадськості у професійній підготовці дошкільних кадрів та освіти дорослих (педагогізація батьків), а також порівняння вітчизняного досвіду та освітніх тенденцій європейських країн.

Список використаних джерел

- Акатріні, В. М. (2016). Костянтин Мандичевський: реформатор книгозбірні Чернівецького університету в період перебування у складі Румунії. *Молодий вчений*, 12.1 (40). 255-258.
- Бурачинська, Л. (1956). Жіночі організації на Буковині. *Буковина: її минуле і сучасне*. Ред. Д. Квітковський, Т. Бриндзан, А. Жуковський. Париж – Філадельфія – Детройд: Зелена Буковина. 829-848.
- Гнатчук, О.С. (2004). Українські жіночі організації на Буковині (80-ті рр. XIX - 30-ті рр. XX ст.). Чернівці: Рута. 292.
- Запомоги. (1909). Буковина, 7.
- Захоронки. (1897). *Буковина*. 32.
- Квасецька, Я. А. (2017). Професійна підготовка вихователів дошкільця на західноукраїнських землях: історичний аспект. Чернівці: Зелена Буковина. 352.
- Олійник, М. І. & Квасецька, Я. А. (2012). Історія дошкільця Буковини: навч.-метод. посіб. Чернівці: Зелена Буковина. 76.
- Перша руска захоронка на Буковині. (1906). *Буковина*, 67.
- Попович, В. (1913). Sprawozdanie z działalności «Прав. Русинок» на Буковині. *Нова Буковина*, 13.
- Dubensky, K. (1890). Der Kindergarten. *Bukowinaer Nachrichten*, 473.
- Katholisches Asylhaus. (1889). Katholisches Asylhaus. *Bukowinaer Nachrichten*, 339.
- Kvasetska, Ya. & Stawiak-Ososińska, M. (2021). Organization of Social Pre-School Education in Bukovyna (Late XIX – XX Cent.). *Trends and prospects of the education system and educator's professional training development*. Ed. by Mariia Oliinyk, Otilia Clipa, Malgorzata Stawiak-Ososinska. Iasi: Lumen. 237–254. DOI: <https://doi.org/10.18662/978-1-910129-28-9.ch015>
- Mareci-Sabol, H. (2013). Doamnele Romane din Bucovina: elitism, filantropism, militantism (1891 – 1918). *Analele Bucovinei*, XX, 1. 163-176.
- Mihăilescu, Ș. (2000). Istoria feminismului politic românesc (1815-2000). *Lexicon feminist*. Iași : Éditions Polirom. 198-227.

References (translated and transliterated)

- Akatrini, V.M. (2016). Kostiantyn Mandychevskyi: reformator knyhozbirni Chernivetskoho universytetu v period perebuvannia u skladi Rumunii [Kostiantyn Mandychevskyi: reformer of the book collection of Chernivtsi University during its stay as part of Romania]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 12.1 (40). 255-258 [in Ukrainian].
- Burachynska, L. (1956). Zhinochi orhanizatsii na Bukovyni [Women's organizations in Bukovina]. *Bukovyna: yii mynule i suchasne – Bukovyna: its past and*

- present. Red. D. Kvitkovskiy, T. Bryndzan, A. Zhukovskiy. Paryzh – Filadelfia – Detroit: Zelena Bukovyna. 829-848 [in Ukrainian].
- Dubensky, K. (1890). Der Kindergarten. *Bukowinaer Nachrichten*, 473 [in German].
- Gnatchuk, O.S. (2004). Ukrayins'ki zhinochi orhanizatsiyi na Bukovyni (80-ti rr. XIX - 30-ti rr. XX st.) [Ukrainian women's organizations in Bukovina (80s of the 19th - 30s of the 20th century)]. Chernivtsi: Ruta. 292 [in Ukrainian].
- Katholisches Asylhaus. (1889). Katholisches Asylhaus. *Bukowinaer Nachrichten*, 339 [in German].
- Kvasetska, Ya. & Stawiak-Ososińska, M. (2021). Organization of Social Pre-School Education in Bukovyna (Late XIX – XX Cent.). *Trends and prospects of the education system and educator's professional training development*. Ed. by Mariia Oliinyk, Otilia Clipa, Malgorzata Stawiak-Ososinska. Iasi: Lumen. 237–254. DOI: <https://doi.org/10.18662/978-1-910129-28-9.ch015> [in English].
- Kvasetska, Ya.A. (2017). Profesiina pidhotovka vykhovateliv doshkillia na zachidnoukrainskykh zemliakh: istorychnyi aspekt [Professional training of preschool teachers in Western Ukrainian lands: historical aspect]. Chernivtsi: Zelena Bukovyna. 352 [in Ukrainian].
- Mareci-Sabol, H. (2013). Doamnele Romane din Bucovina: elitism, filantropism, militantism (1891-1918). *Analele Bucovinei*, XX, 1. 163-176 [in Romanian].
- Mihăilescu, Ș. (2000). Istoria feminismului politic românesc (1815-2000). *Lexicon feminist*. Iași : Éditions Polirom. 198-227 [in Romanian].
- Oliinyk, M.I. & Kvasetska, Ya.A. (2012). Istoriia doshkillia Bukovyny [History of Bukovyna preschool]: navch.-metod. posib. Chernivtsi: Zelena Bukovyna. 76 [in Ukrainian].
- Persha ruska zakhoronka na Bukovyni [The first Russian burial site in Bukovina]. (1906). Bukovyna, 67 [in Ukrainian].
- Popovych, V. (1913). Spravozdanie z diialnosti «Prav. Rusynok» na Bukovyni [Report on the activity of «Prav. Rusynok» in Bukovina]. Nova Bukovyna, 13 [in Ukrainian].
- Zakhoronky [Burial grounds]. (1897). Bukovyna, 32 [in Ukrainian].
- Zapomohy [Help]. (1909). Bukovyna, 7 [in Ukrainian].